

פרשת וילך – שבת תשובה

בהקדמתו להלכות תשובה, כותב הרמב"ם כך:

הלכות תשובה. מצות עשה אחת, והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה. וביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה, בפרקים אלו.

מעיון פשוט בפתיחה זו, נראה ברור כי ישנה מצווה לשוב בתשובה, ובכללה של מצווה זו ישנו חיוב להתוודות. אולם, עיון בהגדרת הרמב"ם למצווה זו, ב'מניין המצוות' וב'ספר המצוות', עשוי להפתיע מעט:

עג: להתוודות לפני י"י מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר: 'והתודו את חטאתם אשר עשו'. [מניין המצוות].

והמצוה הע"ג היא שצונו להתוודות על החטאים והעונות שחטאנו לפני האל יתעלה, ולאמר אותם עם התשובה. וזה הוא הודוי וכונתו, שיאמר: 'אנא השם, חטאתי עויתי פשעתי ועשיתי כך וכך...'. [ספר המצוות].

בעוד שב'ספר המצוות' הוזכרה התשובה רק אגב מצוות היודוי, הרי שב'מניין המצוות' נפקד לגמרי מקומה של התשובה.

גם ההלכה הראשונה מהלכות תשובה, מלמדת על מרכזיותו של היודוי, ועל היותה של התשובה, לכאורה, רק תנאי מקדים בלבד ['מכשיר מצווה' בלשון התלמודית] למצוות הוודוי:

כל מצות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: 'איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם... והתודו את חטאתם אשר עשו', זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה...'

נקודות לעיון והעמקה

ראשונים אחרים, כדוגמת הרמב"ן והסמ"ק, מנו את התשובה כמצווה. [לשון הסמ"ק במצווה נג: **לשוב בתשובה שלימה דכתיב: 'ושבת עד יי אלהיך'**].

I. מדוע לדעתך לא מנה הרמב"ם את התשובה כמצווה?

II. אם אכן התשובה איננה מצווה, והעיקר טמון בוודוי, מדוע נקראו ההלכות 'הלכות תשובה' ולא 'הלכות וידוי'? ובכלל, מהו עניינו של היודוי?

כדי להעמיק בשאלות אלו, נוסיף ונעיין במספר מקורות. בפתיחה להלכות תשובה שראינו לעיל, מוסיף הרמב"ם משפט ייחודי, שאינו מופיע באף אחת מעשרות הפתיחות ב'משנה תורה':

וביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה, בפרקים אלו.

תוספת מעין זו אינה מופיעה אפילו לא בפתיחה להלכות יסודי התורה, שהם הלכות הרוויות בעיקרים המרכזיים ביותר.

מהם אותם עיקרים הנגררים בעקבות התשובה?

כידוע, מלבד העיסוק בתשובה, כוללות הלכות תשובה מספר עניינים נוספים, שהעיקרי שבהם הוא הדין בבחירה החופשית של האדם, דיון המופיע סמוך לפרקי התשובה הקלאסיים. אחרי שהסביר בקצרה מהי בחירה חופשית, כותב הרמב"ם כך:

ודבר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצוה, שנאמר: 'ראה נתתי לפניך היום את החיים', וכתביב: 'ראה אנכי נותן לפניכם היום', כלומר, שהרשות בידיכם, וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר: 'מי יתן והיה לבבם זה להם', כלומר, שאין הבורא כופה בני האדם, ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה, אלא הכל מסור להם.

כלומר, הבחירה החופשית, שהרמב"ם אולי רואה בה את העיקר שהכל נסמך עליו - עמוד התורה והמצוה, היא מהעיקרים הנגררים בעקבות התשובה, והיא היסוד החשוב שנובע מכל הלכות התשובה שקדמו לה.

I. מהו לדעתך הקשר הפנימי בין התשובה לבחירה החופשית?

II. מה יש בה, בבחירה החופשית, שהיא ראויה להקרא עמוד התורה והמצוה?

ברמזיו העדינים, מלמדנו הרמב"ם על מהותה של התשובה, מצווה שהיא כוללת וחובקת כל.

נראה לומר, שודאי גם לפי הרמב"ם ישנה מצווה לשוב בתשובה, כפי שעולה מניסוח הפתיחה להלכות תשובה [שלא כהבנה לפיה אין מצוות תשובה, וכל שיש הוא הוידוי], אלא שלרמב"ם כלל מפורסם, לפיו אין למנות צווים כוללים כחלק ממניין המצוות:

הכלל הרביעי:

שאינן למנות צוויים הנוגעים לכל מצוות [התורה כולה].

יש בתורה עשין ולאווין שאינם על דבר מסוים, אלא כוללים את המצוות כולן... אין מקום למנות את הציווי הזה כמצווה בפני עצמה..

ובתפיסתו של הרמב"ם, התשובה היא מצווה כללית מאין כמוה, ולכן איננה מנויה ככל המצוות:

אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה, אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו, כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן. מן הכל צריך לחזור בתשובה, ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה, שבזמן שאדם נשקע באלו קשה הוא לפרוש מהם, וכן הוא אומר: 'עֲזֹב רָשָׁע דְרָכָו וְאִישׁ אֶן מְחַשְׁבֵּתָיו [וְיִשָּׁב אֶל יְקֻקָּא...]'.

על הכל יש לשוב בתשובה, הכל ניתן לתיקון ושיכלול. לא רק העברות זקוקות תשובה, אדרבה, דווקא הדברים הפנימיים והמהותיים ביותר, אישיות האדם מידותיו ומחשבותיו, שאינם מגולמים בהכרח בצורה מעשית של מצוות, הם הם הדברים שאותם צריך לתקן.

התשובה היא רעננות החיים, הכח הפנימי לתקן הכל. דווקא ע"י נפילות האדם ויכולתו להתרומם מהם בזכות התשובה, האדם מגיע לגבהים שלא היה מגיע אליהם אלמלא יכול היה ליפול ולקום. הבחירה החופשית של האדם, המאפשרת לו ליפול לבורות חשוכים ועמוקים ולהתרומם מהם, היא אש התשובה האדירה שמפיחה חיים וחיוניות בבני האדם:

ברור שגם התשובה בקבוצה זאת, כלומר, שהיא מן הדעות שבלעדי האמונה בהן לא תסתדר מציאותם של אנשים בני-תורה. מפני שבהכרח אדם טועה ונכשל, או שמתוך בורותו הוא מעדיף דעה או מידה שבאמת אינם עדיפים, או שתאוה או כעס גוברים עליו. ואילו האמין האדם ששבר זה לא ניתן לאיחוי לעולם, היה מתמיד בתעיייתו, ואולי היה מוסיף על מריו מכיוון שלא נותרה לו עצה. אבל עם האמונה בתשובה, הוא ימצא את תיקונו ויחזור למצב טוב יותר ושלם יותר ממה שהיה בו לפני שעבר עבירה[!!!]. לכן רבים המעשים המשרישים דעה זאת הנכונה והמועילה מאוד, כלומר הוידויין והקורבנות על השגגות וכן על זדון כמה חטאים, והתעניות, והציווי הכללי לשוב מכל חטא ולסור ממנו. [משפט זה מהווה ראיה חזקה להיות מצווה זו כללית, לדעת הרמב"ם]. זאת אפוא תכליתה של דעה זאת.

הבחירה החופשית, שהיא נשמת אפו של האדם, שהיא החופש לעשות כרצונו לטוב ולרע, שהיא עמוד התורה והמצוה בהיותה מעניקה טעם לחייו ובחירותיו של האדם, מתנקזת ומגיעה לידי מיצוי וביטוי במצוות התשובה הכללית, המהווה פסגה ליכולת הרצון והבחירה האנושיים, בכך שיכולים הם בעזרתה לא רק לבחור בטוב או ברע מלכתחילה, אלא אף להתרומם מעל כבלי חטאות העבר המלפפים.

הוידוי בתוך כל אלו, הוא החותם, הגיבוש המעשי של רצון האדם לשוב.

התורה דורשת מהאדם להביא לידי ביטוי מילולי-מעשי את כל רצונותיו הטובים, לנקז את כל שפעת התשובה לתוך תבניות מילוליות אמיתיות, שיכו גלים פנימה ויקבעו באדם את רצונו הטוב להשתנות. המצווה הכללית לשוב בתשובה יוצאת אל הפועל, מהלב אל החוץ, ע"י מצוות הוידוי:

ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשה עוד. שנאמר: 'יעזוב רשע דרכו וגו', וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: 'כי אחרי שובי שובי נחמתי', ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: 'ולא נאמר עוד אלהינו למעשה דינו...'. וצריך להתודות בשפתנו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו.

הלכות תשובה, העוסקות במצוות התשובה הכללית, על היבטיה ועיקריה השונים, נפתחו בניסוח שאינו נותן בכורה לוידי דווקא. ב'מניין המצוות' לעומת זאת, העיסוק הוא במצוות המנויות, הפרטיות, שם אין מקום להזכיר את מצוות התשובה שהיא כללית, ולכן הוידוי לבדו מוזכר.